

KADER
bij de beslissingsboom over het afstoten
van analoge audiovisuele dragers
na digitalisering

INLEIDING

Wat? Dit document vormt het kader bij de beslissingsboom die VIAA heeft ontwikkeld om cultureel-erfgoedinstellingen bij te staan bij het beslissen over het al dan niet afstoten of herbestemmen van audiovisuele dragers na digitalisering. Een belangrijke opmerking hierbij: deze beslissingsboom is geen standaard en kan naar eigen believen worden toegepast. VIAA wil hier slechts een leidraad bieden voor de instellingen die met vragen zitten omtrent het afstoten van fysieke dragers.

Hoe? Om een gedegen beslissing te nemen over het al dan niet afstoten of herbestemmen heeft VIAA een beslissingsboom ontwikkeld op basis van 5 stappen die geformuleerd zijn als vragen. Bij het doorlopen van deze stappen worden er bijkomende vragen opgeworpen die als wegwijzer kunnen dienen bij het nemen van een beslissing.

Voor wie? Cultureel-erfgoedinstellingen die audiovisuele dragers hebben gedigitaliseerd (door VIAA of met eigen middelen) en erover denken om de fysieke dragers af te stoten.

Wanneer? Men kan zich buigen over dit beslissingsproces op het moment dat er een kwaliteitsvolle en duurzame digitale kopie voorhanden is van de analoge origineel. Voorafgaand aan de vraag of men zelfs zou willen afstoten, op welke manier dan ook, moet men er zeker van zijn dat er een gedegen digitaal collectiebeleid is, die een duurzame bewaring van de digitale kopie garandeert. Dit betekent dat een collectiebeheerder zekerheid moet hebben dat de collectie of het object op een goede manier is gedigitaliseerd door een grondige kwaliteitscontrole uit te voeren. Alsook betrouwbare opslag- en conserveringsmaatregelen en toegang tot de resulterende bestanden moet verzekerd zijn op lange termijn.

Hoewel 'zekerheid' en 'betrouwbaar' relatieve concepten zijn in de wereld van digitalisering en digitale archivering - we zullen immers nooit weten wat de toekomst brengt - willen we geloven dat VIAA goed bezig is om dit te garanderen en dat zijn content partners erop kunnen rekenen dat hun digitale bestanden kwaliteitsvol gedigitaliseerd en duurzaam gearhiveerd worden.

Hoe een duurzame digitale kopie gemaakt, beheerd en gepreserveerd moet worden is niet het doel van dit kader. Daarvoor verwijzen we u graag door naar een reeks andere publicaties. VIAA voert zelf automatische kwaliteitscontrole uit als de digitale bestanden het

archief binnenkomen, en geeft ook richtlijnen aan zijn content partners over het uitvoeren van manuele kwaliteitscontrole van de digitale bestanden. De verantwoordelijkheid voor de goedkeuring daarvan ligt bij de content partner zelf. Als men van plan is om aan afstoting te doen, is het van belang om deze kwaliteitscontrole doordacht en grondig te doen.

Als dit gedaan en verzekerd is, kan men doorgaan naar Stap 1 in de beslissingsboom.

START	
Is er een kwaliteitsvolle en duurzame digitale kopie van het analoge origineel beschikbaar?	
NEEN - stop hier.	JA - ga naar stap 1.
Stap 1: Is het wenselijk?	
NEEN - stop hier.	JA - ga verder naar stap 2.
Stap 2: Is het mogelijk?	
NEEN - stop hier.	JA - ga verder naar stap 3.
Stap 3: Is de drager waardevol?	
NEEN - ga verder naar stap 4.	JA - stop hier.
Stap 4: Zijn de bewaaromstandigheden geschikt?	
NEEN - ga verder naar stap 5.	JA - stop hier.
Stap 5: Is de drager bedreigd?	
NEEN - stop hier.	JA - deze drager is klaar voor afstoting.
Hoe afstoten?	

STAP 1: IS HET WENSELIJK?

Een (reeks) drager(s) afstoten of 'ontzamelen' is alleen maar wenselijk als het de algehele collectie en het functioneren van de instelling kan verbeteren, op voorwaarde dat er ook voldoende capaciteit is om het afstotingsproject gedegen uit te voeren. Om uw collectie goed te kunnen beheren is goed opgeleid en voldoende personeel onontbeerlijk.

Men moet dus doordacht nagaan hoe groot de nood is om af te stoten en of er genoeg capaciteit is om dit te doen. Dit kan aan de hand van volgende vragen:

- ***Zal de afstoting de collectie effectief verbeteren?***

Het afstoten van een (reeks) drager(s) zal meer plaats maken in het depot voor andere dragers. De overgebleven collectie kan beter en meer overzichtelijk georganiseerd worden. Het personeel zal meer ruimte krijgen om zich bezig te houden met prioritaire collectiezaken, en de middelen die besteed werden aan de preservering van de afgestoten dragers kunnen worden ingezet om te investeren in nieuwe collectiestukken of voor het verbeteren van de omstandigheden.

- ***Is er capaciteit om het afstotingsproject uit te voeren?***

Het afstoten van een (reeks) drager(s) moet begrepen en behandeld worden als een project. Om een project uit te voeren heeft men personeel, tijd en middelen nodig. Het project moet gedegen voorbereid en uitgevoerd worden: de dragers die in aanmerking komen voor afstoting uitsorteren, elke stap in het proces documenteren, de stappen in de beslissingsboom doordacht doorlopen, een team van (interne zowel als externe) experts consulteren, de manier van afstoten onderzoeken en voorbereiden, enz. Wees er ook zeker van na te gaan of de directie achter deze actie staat, zonder steun van de directie kan een afstotingsproject niet verantwoord worden.

Als het antwoord op de bovenstaande vragen 'nee' is, dan moet het afstotingsproces hier al stoppen. Als het antwoord echter 'ja' is, en er is voldoende capaciteit en steun gegarandeerd, dan kan het proces verdergaan naar de volgende stap.

STAP 2: IS HET MOGELIJK?

cultureel-erfgoedinstellingen zijn in vele gevallen niet de rechtheouders van hun collectiestukken, maar slechts beheerders. Dit heeft als gevolg dat zij niet het recht hebben om te beschikken over de stukken en dus ook niet het recht hebben ze zomaar af te stoten. In het geval van kunstwerken op audiovisuele dragers moeten de kunstenaar of zijn erfgenamen worden gecontacteerd als men overweegt om af te stoten, want er moet altijd rekening gehouden worden met de intentie van de kunstenaar.

Deze instellingen moeten moeten omzichtig omgaan met rechten en ethiek die het kunnen verbieden om collectiestukken af te stoten. Het is meestal onvermijdelijk in dit geval een wettelijk expert in te schakelen. De vragen hieronder raken slechts de oppervlakte van de rechtenkwestie op het vlak van afstoting, maar kunnen wel dienen als leidraad:

- ***Is de instelling volle eigenaar van het object of de collectie?***

Een schenker kan een interessant stuk aanbieden aan een museum of archief, maar het gebeurt dat hij dan bepaalde eisen formuleert met betrekking tot het stuk zoals dat het moet tentoongesteld worden en nooit de collectie mag verlaten. Als dit het geval is voor een stuk dat men wil afstoten, dan heeft de instelling twee opties: onmiddellijk stoppen met het afstotingsproces, of de schenker (of zijn familie) contacteren om te zien of zij de voorwaarden willen veranderen of zelfs het stuk willen terugnemen.

In het geval dat een drager in depot werd gegeven, is de instelling niet de eigenaar van het stuk en heeft hij geen recht om tot afstoting over te gaan. Als het stuk een langdurige bruikleen betreft, dan kunnen regelingen getroffen worden om het terug te sturen naar de oorspronkelijke eigenaar.

In het andere geval is de instelling volle eigenaar van de drager of de collectie, en kan men dus vrij beschikken over het stuk.

- ***Is het stuk auteursrechtenvrij?***

Heeft de maker zijn/haar eisen met betrekking tot het stuk als kunstobject vastgesteld, en zijn deze gekend? Het kan zijn dat de maker een specifiek type drager beoogde dat integraal deel uitmaakt van het (kunst)werk. Als dit het geval is, dan kan de instelling niet zomaar beslissen om een digitale kopie te maken en de oorspronkelijke drager af te stoten want de drager is een intrinsiek onderdeel van het (kunst)werk. Hier geldt hetzelfde als hierboven: contacteer de maker, zijn/haar familie of erfgenamen om de acties te bespreken tot het conserveren of afstoten van de drager. Het is in elk geval aan te raden om wettelijk advies in te winnen om uit te zoeken wat de instelling kan doen met objecten die mogelijk afgestoten zullen worden.

Als het antwoord op de vragen hierboven 'nee' is, dan overweegt men best de opties die beschreven zijn, of stopt men hier met het afstotingsproces. Als geen rechten van toepassing zijn, en de instelling is de volle eigenaar van het stuk, dan kan doorgedaan worden naar de volgende stap.

STAP 3: IS DE DRAGER WAARDEVOL?

Als het gaat over audiovisuele dragers, dan is het vaak de inhoud die overheerst op de fysieke drager. Eenmaal de inhoud gedigitaliseerd en duurzaam gearchiveerd wordt, kan men zeggen dat de drager van geringer belang is. Hoewel in sommige gevallen de drager, de gerelateerde technologie en de geschiedenis belangrijk zijn voor de betekenis van het stuk,

bijvoorbeeld als het gaat over kunstwerken. Maar ook voor het onderzoek naar de technologie van opname en afspelen van analoge dragers.

Dit werpt de vraag op van de waardering van de drager als een fysiek object: er zijn honderden analoge audio- en videoformaten, sommige al meer fragiel of zeldzaam dan andere. Is het de taak van een museum of archief om al deze formaten te bewaren voor de toekomst? Of volstaat het om een voorbeeld van een fysieke drager te bewaren, als men de technologische context van de productie, preservering, verspreiding en demonstratie wil begrijpen van audiovisuele dragers binnen 100 jaar? En zo ja, kunnen er afspraken gemaakt worden tussen (regionale) cultureel-erfgoedinstellingen over wie wat dan bewaart?

De waardering van een collectiestuk is ook gelinkt aan het collectiebeleid of -profiel van een cultureel-erfgoedinstelling. Het woord 'waarde' is niet gemakkelijk te definiëren in dit geval, vermits de waarde van drager zowel economisch, cultureel als historisch, enz. kan zijn, afhankelijk van de context. Ga het collectiebeleidsplan na om te bepalen welk soort waarde het stuk heeft binnen de collectie van de instelling. Als wegwijzer kunnen volgende vragen worden toegepast:

- ***Heeft de inhoud of de drager zelf een belangrijke waarde binnen de collectie van de instelling?***

Welke plaats neemt de audiovisuele collectie in in de totale collectie, is het hoofdcollectie of eerder ondersteunend? Om dit te bepalen, is het aan te raden om de missie van de instelling te definiëren, als dit nog niet het geval is. In de missie wordt bepaald wat de identiteit van de instelling is, m.a.w. wat de instelling representeert en dus wat er verzameld wordt. Op basis van de missie kan afgeleid worden of de audiovisuele collectie hoofd of ondersteunend is. Over het algemeen genomen zal de ondersteunende collectie van geringer belang zijn. Bijvoorbeeld voor een museum voor hedendaagse kunst kan een audiovisuele drager van groot belang zijn (als een kunstobject), terwijl voor een museum voor ambachten de audiovisuele collectie eerder een ondersteunende functie zal hebben.

- ***Heeft de drager een belangrijke link met de inhoud (of vice versa)?***

Het is mogelijk dat de maker een specifieke reden had om gebruik te maken van een bepaald type drager. Een voorbeeld kan zijn dat de kunstenaar de bedoeling had om film en niet video te gebruiken omwille van het specifieke effect van het ratelende geluid van de projector, als onderdeel van de totaalervaring van het kunstwerk. Als dit het geval is, volstaat het niet om een digitale kopie te maken en de film en de projector te vervangen in het werk, omdat op die manier een deel van het kunstwerk verloren gaat. Houd altijd rekening met de bedoeling van de kunstenaar bij de creatie van een (kunst)werk.

- ***Is het dragerformaat uniek of zeldzaam op vlak van technische kenmerken?***

Ook de drager op zich kan een bepaalde waarde hebben. Niet alleen zeer oude dragerformaten, maar ook meer recente maar zelden gebruikte dragers kunnen interessant zijn om de geschiedenis van audiovisuele dragers en de daaraan gerelateerde technologie te illustreren. De technische kenmerken van de drager zowel als het opname- en afspeelproces kunnen interessant zijn voor toekomstige generaties.

Als het antwoord op één van de bovenvermelde vragen 'ja' is, dan kan men overwegen om het afstotingsproces hier te staken. Indien niet, dan kan verdergegaan worden naar de volgende stap.

STAP 4: ZIJN DE BEWAAROMSTANDIGHEDEN GESCHIKT?

Audiovisuele dragers vereisen specifieke conserveringsomstandigheden die cultureel-erfgoedinstellingen niet altijd kunnen garanderen. Een relatief droge en koele ruimte, vrij van stof en luchtvervuiling is gewenst. De dragers zullen snel degraderen als aan deze omstandigheden niet wordt voldaan.

Niet alleen zeer oude en fragiele dragers (zoals wasrollen), maar zeker ook meer recente dragers (zoals optische schijven) zijn onderwerp van verschillende soorten van verval. Wat zeker is, is dat dragers alleen maar meer zullen degraderen over de jaren heen en uiteindelijk zal het onmogelijk zijn om deze nog af te spelen. Wanneer dit exact zal zijn is moeilijk in te schatten en verschilt per dragertype. Dit kan enkel bepaald worden door regelmatige checks. Het kan zijn dat zeer oude banden toch nog af te spelen zijn, bijvoorbeeld voor herdigitalisering (indien die eerder niet goed gebeurd is), zolang de geschikte apparatuur en expertise beschikbaar is. Hierbij moet in het achterhoofd gehouden worden dat de kosten aanzienlijk omhoog zullen gaan als de toestand van de drager slechter wordt.

Cultureel-erfgoedinstellingen hebben er dus alle belang bij te overwegen of er een reëel conserveringsprobleem is voor de dragers, op basis van de volgende vragen:

- ***Zijn de bewaaromstandigheden ongeschikt voor dit dragertype?***

Zoals vermeld, moeten audiovisuele dragers best bewaard worden in relatief droge en koele omstandigheden: een gemiddelde van 20-30% RH en 12-17°C, voor film liefst nog koeler (we verwijzen naar andere bronnen voor meer gedetailleerde informatie over klimaatspecificaties). Dit is echter een klimaat dat niet goed verdragen wordt door andere archivalische of museumobjecten. Een aparte bewaarplaats voor audiovisuele dragers is

wenselijk maar het is een hoge investering voor soms slechts een beperkt aantal dragers, die mogelijk enkel een ondersteunende functie kennen binnen de totale collectie.

Veel instellingen kunnen deze omstandigheden niet garanderen, maar dragers zullen sneller degraderen als er niet aan wordt voldaan. Zelfs als de drager nu nog afspeelbaar is, zal dat nog het geval zijn binnen enkele jaren als die in minder goede omstandigheden wordt bewaard?

- ***Is er een nijpend plaatsgebrek?***

Zeer weinig archieven of musea hebben ruimte te veel. Daartegenover staat echter dat de verdere aangroei van analoge of dragergebaseerde collecties zal verminderen en uiteindelijk zal stoppen omwille van analoge naar digitale of dragergebaseerde naar bestandsgebaseerde productie. Vermits nogal wat cultureel-erfgoedinstellingen hun audiovisuele collectie niet in aparte geklimatiseerde ruimtes bewaren, bestaat de mogelijkheid dat de ruimte waar deze dragers worden bewaard, vereist is voor de bewaring van andere collecties. De totale collectie groeit vaak sneller aan dan de beschikbare opslagruimte.

Als het antwoord op bovenstaande vragen 'ja' is, dan kan verder gegaan worden naar de volgende stap. Zo niet, dan stopt het afstotingsproces best hier.

STAP 5: IS DE DRAGER ZELF BEDREIGD?

Als dragers lange tijd in ongeschikte omstandigheden zijn bewaard, kunnen er ernstige deterioratieproblemen voorkomen. Voor recentere dragerformaten zoals cd's, kan ouderdom alleen er al voor zorgen dat de drager onleesbaar wordt. Voor oudere formaten kan afspeelapparatuur schaars worden en dat is essentieel als de inhoud overheerst op de drager: als er geen afspeelapparatuur meer voorhanden is, dan is het nutteloos om de dragers nog bij te houden.

Instellingen gaan best na in welke toestand de drager en/of de beschikbare afspeelapparatuur zich bevindt, aan de hand van volgende vragen:

- ***Is de drager zwaar aangetast, en kan deze andere dragers aantasten of op een andere manier schadelijk zijn?***

Audiovisuele dragers kunnen besmet geraken met schimmel in vochtige omstandigheden. Film kan aangetast zijn door azijnsyndroom. Beide types van deterioratie kunnen andere dragers die in dezelfde ruimte bewaard worden zeer snel besmetten. Conservatie- of restauratieacties kunnen zeer kostelijk zijn, en dus moet men steeds overwegen of de drager en de inhoud de investering wel waard is.

- ***Is de drager obsoleet of is de inhoud op een andere manier onleesbaar?***

Een interessant voorbeeld hier is cd-r, wat een redelijk recent formaat is, en nog steeds in gebruik. Over het algemeen hebben cd-r's een levensverwachting van gemiddeld 10 jaar. De onleesbaarheid kan liggen aan de reflecterende laag: terwijl zilver wijd verspreid gebruikt is, is het meer vatbaar voor oxidatie. Cd-r's met een basis van goud hebben dit probleem niet, maar zijn duurder en niet langer overal beschikbaar. Men kan zich de vraag stellen of dragers die niet meer af te spelen zijn, de moeite zijn om te bewaren.

- ***Is de afspeelapparatuur (of de reserve-onderdelen) voor dit dragertype zeldzaam of onbestaand?***

Hoewel cultureel-erfgoedinstellingen vaak zelf niet beschikken over apparatuur om analoge dragers af te spelen, zijn er meestal nog spelers beschikbaar die uitgeleend, gehuurd of aangekocht kunnen worden. Het is echter belangrijk te vermelden dat hoewel afspeelapparatuur nu nog wel op de markt te vinden is, deze spelers en reserveonderdelen moeilijker te vinden zullen zijn in de nabije toekomst. Dit houdt in dat ook de digitaliseringskost mee de hoogte in zal gaan. Instellingen die de spelers niet voorhanden hebben kunnen de inhoud niet raadplegen, wat het moeilijk maakt om de dragers te ontsluiten via tentoonstellingen, voor onderzoekers, enz. Een digitale kopie van het origineel kan dit probleem al oplossen, wat opnieuw de fysieke drager zelf overbodig kan maken.

Als het antwoord op ten minste één van de bovenstaande vragen 'ja' is, kan de beslissing gemaakt worden om de drager af te stoten en verder te gaan naar de manier van afstoten. Zo niet, is dit het einde van het beslissingsproces.

DE AFSTOTING

Eenmaal een instelling alle stappen hierboven heeft doorlopen, en de beslissing gemaakt is om een (reeks) drager(s) af te stoten, kan er verder gegaan worden met de eigenlijke afstoting. Er zijn verschillende manieren van afstoting of herbestemming van de dragers. In elk geval moet een grondige studie gemaakt worden, de verschillende opties moeten overwogen worden en er wordt best een interdisciplinair team geraadpleegd met zowel interne als externe experts.

a. Schenking, overdracht of ruil tussen cultureel-erfgoedinstellingen

Dit wordt beschouwd als een goede praktijk. Het is mogelijk dat een museum op zoek is naar een audiovisueel object omwille van zijn technische kenmerken, eerder dan voor zijn content, en dat een archief dit object net afstoot omdat de inhoud niet meer leesbaar is. Op dat moment kan er een overdracht en de overdrachtsvoorwaarden onderhandeld worden tussen de instellingen onderling.

b. Verkoop tussen cultureel-erfgoedinstellingen onderling

Dit is geen goede praktijk en wordt daarom afgeraden.

c. Verkoop aan het grote publiek

Dit is vaak moeilijk te verantwoorden en enkel te motiveren als de opbrengst wordt aangewend om de collectie te verbeteren, bijvoorbeeld door de conserveringsmaatregelen aan te passen of door nieuwe collectiestukken te verwerven.

Het is erg belangrijk te communiceren over herbestemmings- of afstotingsacties, om de reputatie van de instelling niet te schaden, zeker als het gaat over publiek goed.

d. Degradatie

Het is ook een optie om de drager te degraderen van collectiestuk naar werkcollectie of didactisch object. Deze optie heeft verschillende voordelen:

- Geen kost voor vernietiging
- geen onderhandelingen met externe partijen
- Het object blijft binnen de muren van de instelling ('onzichtbare' afstoting)
- Geen kosten meer voor preservatie en conservatie

Niet elke instelling heeft echter een educatieve werking waarin audiovisuele dragers een plaats kunnen krijgen, zonder specifieke relatie met de content.

e. Verwijdering of vernietiging

In het geval van audiovisuele dragers is dit de meest gekozen optie. Magnetische dragers worden beschouwd als chemisch afval, en kunnen dus niet zomaar bij het restafval worden gedumpt. Ze moeten worden verwerkt via gespecialiseerde afvalverwerkingsbedrijven. Zij voorzien daarvoor ook vaak containers en rekenen aan per kilogram afval (in het geval van grote hoeveelheden).

AANDACHTSPUNTEN OVER DE STAPPEN HEEN

Het behouden van de analoge dragers moet steeds het uitgangspunt, de standaardsituatie blijven, het afstoten de uitzondering. Een systematische, niet overwogen of een niet noodzakelijke afstoting gaat tegen elke goede praktijk in: bezint eer ge begint. Niettemin moeten we realistisch zijn en erkennen dat afstoting soms onvermijdelijk is. De volgende aandachtspunten zijn van tel over de grenzen van de verschillende stappen heen:

- neem een **positieve benadering**: het afstoten moet in het voordeel zijn van de collectie, de instelling, het erfgoed (lokaal, regionaal, nationaal, internationaal). Wees zelf overtuigd van het nut, en wees op elk moment in staat deze actie te verantwoorden.
- werk **interdisciplinair**: bij het afstoten is niet enkel collectiebeheer betrokken. Er zijn wettelijke aspecten, ethische, milieu-aspecten en nog andere. Goed geïnformeerd zijn is dus de boodschap.
- besteed genoeg aandacht aan de **documentatie** van het proces: hoe hebben we de beslissing genomen, wat waren de redenen, wat was de inhoud en de technische kenmerken van hetgeen afgestoten wordt? Dit is belangrijk voor de rapportering naar de stakeholders van de instelling en van het erfgoed zelf, nu en in de toekomst. Zij moeten ook kunnen inschatten wat er niet meer is.
- besteed genoeg aandacht aan de **communicatie** over het proces: afstoten is niet wat van een erfgoedbeheerder 'verwacht' wordt, maar toch kan het noodzakelijk zijn. Om als erfgoedbeheerder legitimiteit te bewaren, moet de communicatie open, transparant én tegensprekelijk zijn: voor, tijdens en na het proces van afstoting zelf.